

**ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ГІРНИЧОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ**

Характерною ознакою кінця XIX – початку XX ст. стосовно Півдня України було виникнення багатьох чавуноливарних, сталеплавильних і рейкопрокатних заводів, підприємств гірничобудівної промисловості, різноманітних акціонерних товариств, в переважній більшості, пов'язаних з іноземним капіталом. З іншого боку, виникла необхідність детального геологічного вивчення Донбасу, Криворіжжя та Нікопольщини на предмет виявлення там родовищ корисних копалин. Геологічний комітет (утворений в Санкт-Петербурзі у 1882 р.) став направляти сюди для обстеження зазначених регіонів крупних вчених, інженерів-геологів (як-то: Домгер, Чернишов, Лутугін, Лебедев та ін.).

Ці обставини, які вимагали кваліфікованих інженерно-технічних кадрів вищої і середньої ланки, у підсумку мали своїм наслідком відкриття у 1899 р. Катеринославського Вищого Гірничого Училища, котре, по суті, стало першим на Подніпров'ї вищим навчальним закладом. Майже два десятиліття вищий навчальний заклад гірничого профілю був єдиним на весь обширний промисловий район центром освіти, науки і культури, який став важливим чинником не лише промислового розвитку Півдня України (чи, точніше, Півдня Російської імперії, бо багато випускників КВГУ-КГІ працювали в Області Війська Донського, на Кавказі тощо), але й розвитку науки, культури, суспільно-політичного життя краю.

Тому історія вищого навчального закладу, який нині має статус Національного гірничого університету, давно привернула до себе увагу дослідників. Першими з них були вчені, які в ньому працювали. Перша книга з історії КВГУ була видана до його 10-річного ювілею (1909 р.). Її написав професор і на той час вчений секретар Ради П.Г. Рубін. Другою книгою був збірник статей і матеріалів, виданий у якості ювілейного видання «Известий Екатеринославского горного института» у 1924 р. Із наступних видань вартими уваги дослідників є дві книги «Днепропетровский горный институт», з яких перша присвячена загалом історії виникнення і розвитку другого в Російській імперії гірничого вищого навчального закладу, а друга у стислій формі характеризує навчальну та наукову діяльність кожної з кафедр. Крім того, у період підготовки навчального закладу до 100-річного і до 110-річного ювілею в різних часописах вчені і керівники навчального закладу опублікували значну кількість статей до його історії загалом, діяльності наукових шкіл та окремих вчених. Нині також здано до друку колективну монографію «Історія і сучасність Національного гірничого університету (1899-2009 рр.)». Вже тільки названі праці з історії НГУ свідчать про значимість цього навчального закладу в процесі розвитку природничих і технічних наук, а також в розвитку (промисловому, освітньому, культурному, суспільно-політичному) південного краю країни.

Автор має на меті в узагальненому вигляді проаналізувати характерні особливості розвитку навчального закладу в різні його періоди. З цією метою

ним використані як численні опубліковані праці, так і відомості, почерпнуті з опублікованих та архівних історичних джерел документального і наративного характеру.

Історія Національного гірничого університету може бути розділена на кілька основних етапів, які мають свої характерні ознаки, що залежали як від внутрішнього розвитку вузу, так і незалежних від нього зовнішніх обставин.

На першому етапі, який розпочався з відкриттям КВГУ у 1899 р., на тлі загального промислового піднесення в державі, високого світового розвитку науки і техніки в КВГУ вже у перші два десятиліття його історії сформувалися наукові школи, які визначили наукові досягнення різних галузей науки і техніки, передусім, гірничої механіки та пов'язаних з нею напрямів, геології та мінералогії (наприклад, аналіз мінералів з допомогою паяльної трубки тощо), хімії, металургії та інших. Діяльність цих шкіл мала велике значення для промислового розвитку країни.

Цьому унікальному за рівнем злету наукових досліджень в КВГУ-КП (з 1912 р.) сприяли кілька факторів. Зауважимо, що на час відкриття КВГУ на Півдні імперії вже існувало певне наукове підґрунтя, бо в Донбасі та на Криворіжжі працювали інженери, представники Геолкому як структури Російської Академії. В Катеринославі незадовго до цього було відкрите Управління гірничих робіт Півдня Росії, в Харкові діяв З'їзд гірничопромисловців Півдня Росії як потужна промислово-фінансова структура, що впливала на вирішення промислових питань. По-перше, попри скромні викладацькі оклади директору КВГУ С.М. Сучкову вдалося залучити до викладання основних дисциплін в КВГУ цілий шерег видатних вчених з гірничої справи і металургії, хоча багато з них були людьми досить молодими, тобто їх наукове визнання вітчизняною і зарубіжною наукою було ще попереду (Я.І. Грдина, О.М. Динник, Л.Л. Іванов, А.В. Курилов, В.М. Маковський, М.О. Павлов, П.Г. Рубін, О.М. Терпигорєв, М.М. Федоров, Л.А. Ячевський – п'ять вчених з цього списку згодом стали академіками).

Очевидно, гірничий інженер С.М. Сучков, який очолював КВГУ перші 9 років, був людиною розумною і далекоглядною, добре розбирався в людях і знав виробництво (не випадково ж він тривалий час був редактором друкованого органу З'їзду гірничопромисловців Півдня Росії – «Горнозаводской листок»). Це проявилось у його поміркованому відношенні до вчених, які брали участь у суспільно-політичному русі початку ХХ ст., у правильному визначенні перспективності молодих дослідників тощо. З першого випуску студентів 1903 р. на асистентські посади були зараховані талановиті інженери, які невдовзі стали професорами і засновниками наукових шкіл, як-то: металург А.П. Виноградов, інженер-електротехнік Г.Є. Євреїнов, рудничний інженер Й.І. Танатар.

Директор і Рада КВГУ намагалися у навчальній і науковій роботі використовувати новітні досягнення світової науки і техніки, з метою чого бібліотека передплачувала вітчизняні і зарубіжні часописи технічного і природничого спрямування. Цю ж мету переслідували зарубіжні відрядження професорів, доцентів, асистентів і лаборантів на стажування та для участі у міжнародних конференціях і науково-технічних виставках. Набуті знання і технічні вдосконалення відразу впроваджувалися в навчальний процес. Зауважимо дві важливі

обставини. Перебуваючи у зарубіжних відрядженнях, представники КВГУ (з 1912 р. – КГІ) не були пасивними спостерігачами, які приїхали тільки вчитися. Як свідчать «Звіти» про роботу колективу навчального закладу, які друкувалися щорічно, вони виступали з доповідями на конференціях, читали лекції у різних наукових товариствах і навчальних закладах. Другою обставиною було те, що часто впровадження нових навчальних курсів одночасно являло собою і творчий процес, наукове дослідження.

Вже на першому етапі розвитку КВГУ наукові дослідження професорсько-викладацького складу були тісно пов'язані з промисловістю. Відомо, що промислове піднесення завжди супроводжуються промислово-технічними вдосконаленнями, науковими відкриттями, які значно підвищують продуктивність праці.

Бурхливий розвиток світової і вітчизняної науки наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (від періодичної таблиці Д.І. Менделєєва до розробки проблеми радію) не міг не захопити в орбіту вчених молодого освітнього і наукового центру – КВГУ. Його вчені за своєю спеціальністю були тісно зв'язані з виробництвом, де вони керували виробничою практикою студентів (практична робота на рудниках, шахтах і металургійних заводах складала переважаючу частину професійної підготовки інженерів). Тобто, дослідження вчених КВГУ були не уможливлені, а такими, поштовх яким давала необхідність технічних вдосконалень.

На першому етапі розвитку навчального закладу була створена потужна матеріально-технічна база для навчальної і наукової роботи – кабінети, лабораторії, бібліотеки, мінералогічний музей, типографія, в якій оперативно видавалися лекційні курси, таблиці, підручники, монографії, тощо, а також «Известия Екатеринбургского Высшего горного училища» (до 1917 р. їх вийшло 23 випуски).

Однією з особливостей початкового стану розвитку КВГУ була висока суспільно-політична і громадсько-культурна активність студентів і викладачів. Політизація студентства початку ХХ ст., його участь у революційному русі негативно впливала на навчальний процес, який переривався на кілька місяців, а то й на рік, а також на формування у студентства негативного відношення до професорсько-викладацького корпусу як, нібито, консервативної професури, що стримує новаторство і прогрес. Це звинувачення було абсолютно несправедливими по відношенню до викладачів КВГУ (не говорячи вже про участь ряду з них у революційному русі), свідченням чому є хоча б досить стримані заходи покарання активістів (на вимогу влади і місцевої поліції).

Громадсько-культурна діяльність професорсько-викладацького складу мала своїм наслідком створення ряду установ наукового і культурного спрямування, які відіграли велику роль загалом у розвитку науки, освіти і культури краю. Передусім це ініціювання відкриття і організація діяльності Катеринославського наукового товариства (1901 р.), Катеринославської вченої архівної комісії (1903 р.), активна участь у підготовці до ХІІІ археологічного з'їзду в Катеринославі у 1905 р. через природничо-історичні дослідження краю, створення обласного краєзнавчого музею (який мав стати одночасно і навчальною базою для студентів-геологів) та запрошення до керівництва ним Д.І. Яворницького,

створення художнього музею. Пізніше завдяки вченим КГІ виникли Вищі жіночі курси та університет.

Однією з особливостей історії гірничого навчального закладу першого періоду було те, що ніби всупереч логіці поступального розвитку, тут саме в цей час виникли потужні наукові школи, як-то: кібернетики (Я.І. Грдина), гірничого мистецтва (О.М. Терпигорєв), теорії і розрахунку підйомних канатів та вчення про тиск гірських порід (О.М. Динник), збагачення корисних копалин (В.О. Гуськов), маркшейдерії (П.М. Леонтовський), стратиграфії Донбасу (М.Й. Лебедев), електронної хімії (Л.В. Писаржевський), коксової справи в металургії (П.Г. Рубін), гірничої механіки (М.М. Федоров), мінералогії (Л.Л. Іванов), рудної справи (Й.І. Танатар) та ін. Визнання наукових пріоритетів вчених КВГУ – КГІ відбувалося не пізніше (хоча і пізніше також), а ще в той час, оскільки, спеціалісти тоді пильно стежили за новітніми технічними і, взагалі, науковими досягненнями. Визнанням наукового авторитету багатьох вчених КВГУ – КГІ були не лише запрошення на міжнародні конференції і публікації в зарубіжних виданнях, але й проведення у Катеринославі великих наукових форумів з гірничої справи, металургії, маркшейдерії та видання спеціальних часописів (наприклад «Маркшейдерское дело»). Діяльність наукових шкіл КВГУ – КГІ серйозно впливала на промисловий розвиток країни.

Характерною ознакою першого періоду була тривала боротьба за підвищення статусу Училища. Знаковими тут були роки 1903 і 1912. Спочатку за настійливими клопотаннями міської влади та Ради Училища було продовжено термін навчання до 4-х років і випускникам стали надавати звання рудникових інженерів та інженерів-металургів (замість рудникових і заводських техніків), а в 1912 р. КВГУ було перетворено в Катеринославський гірничий інститут, а випускники отримували звання гірничих інженерів. Свідченням іміджу навчального закладу було і утворення у 1912 р. «Товариства інженерів, які закінчили Катеринославський гірничий інститут». Його завдання були визначені таким чином: пошуки місця для влаштування на роботу, надання матеріальної допомоги і зміцнення спілкування між випускниками. У 1912-1917 рр. це Товариство видавало науково-технічний журнал «Южный инженер» (редактор Й.І. Танатар), де друкувалися статті членів Товариства, а також був відділ, в якому інженери могли публікувати статті з питань їх професійної діяльності, наявності робочих місць, пропозицій, адреси інженерів тощо. Правління Товариства та редакція «Южного інженера» знаходилися в КГІ.

Із особливостей першого періоду зазначимо також тісне співробітництво з міською владою у вирішенні проблем комунального господарства (прокладання підземних комунікацій, добування і очищення води, очищення стічних вод тощо).

Насамкінець, звертає на себе увагу те, що в цей час відбувається політичне розшарування професорсько-викладацького складу і студентства, які долучилися до суспільно-політичної діяльності. Особливо це проявилось в роки революційного піднесення та Першої світової війни.

Реальним підсумком діяльності КВГУ – КГІ в перший період був випуск 457 спеціалістів гірничої справи та металургії.

Другий етап в історії нині Національного гірничого університету розпочинається від часу Лютневої революції 1917 р. і наступних Жовтневої революції та громадянської війни. Це був період, який розпочинався в основному, з руйнації: майже дворічна перерва в навчальному процесі, втрата значної кількості наукових кадрів, матеріальна скрута, зруйновані і пограбовані приміщення, кардинально зміна студентського контингенту тощо.

Молода радянська влада у відповідності зі своєю ідеологією загалом негативно ставилася до викладачів вищої школи, вважаючи їх носіями ідей і понять старого, переможеного ладу. Природно, що втручання в навчальний процес партійно-комсомольських органів, їх диктат у питаннях, в яких вони були абсолютно не компетентними, включаючи методику проведення лекцій і семінарських занять та оцінювання знань, не могло дати позитивних наслідків.

Створення Робітничого факультету було вимушеним заходом, оскільки «пролетарське студентство» не могло сприймати програмний матеріал вищої школи. Певною мірою Робітфаки виконали поставлене перед ними завдання, хоча, знайомлячись з історичними джерелами того часу, не можна не помітити, що відсутність достатніх знань (з урахуванням значного відсіву кандидатів у студенти) у слухачів Робітфаку, а потім студентів КГІ, компенсувалася високою громадською активністю та їхнім ентузіазмом, який дозволяв ліквідувати прогалини в теоретичних знаннях в процесі практичної діяльності.

Тим не менш, соціалістичне промислове виробництво потребувало інженерних кадрів. Необхідність в освоєнні природних ресурсів країни, в яких особливу роль відігравали кам'яновугільний Донбас і залізорудний Кривбас, викликало попит на інженерів-геологів, відновлення старих і будівництво нових шахт, рудників, заводів, підвищувало значення підготовки спеціалістів і наукових досліджень у галузі гірничої механіки, маркшейдерії, технології збагачування руд, хімії, фізики тощо. Оскільки таких спеціалістів готував КГІ, спостерігаємо за документами того часу, що попри організаційну нестабільність і матеріальну скруту КГІ в цілому і кожного викладача зокрема, вже на середину 20-х років навчальний заклад відроджується, що особливо помітно у науковій сфері.

Темпи соціалістичного будівництва не дозволяли вченим залишатися осторонь нього. Вчені КГІ входили до складу різних господарських комісій, комітетів, до місцевих органів влади, забезпечуючи вирішення економічних питань.

Зауважимо, що на цей період припадає святкування 25-літнього ювілею КГІ, що супроводжувалося виданням підсумкових матеріалів про навчальну і наукову діяльність колективу Інституту та оприлюдненням кількісних показників наявності різних приміщень, бібліотек, кабінетів, лабораторій, професорсько-викладацького складу. На цей час Гірничий інститут мав три факультети: гірничий (з геологічним і гірничим відділеннями), металургійний, гірничо-механічний (з механічним і електротехнічним відділеннями).

Для даного періоду характерне виникнення різних лабораторій з практичною спрямованістю наукових досліджень у залежності від потреб промислового виробництва. Звідси – досить вражаючі на господарському тлі епохи наукові успіхи вчених КГІ (ДГІ) у 20-ті – на початку 30-х років минулого століття.

Наприклад, професор Г.Є. Євреїнов, засновник наукової школи гірничих електромеханіків, у відповідності з грандіозними планами ГОЕЛРО, успішно займався проблемою електрифікації гірничих підприємств, а професор В.М. Маковський, спеціаліст у галузі турбобудування, створив першу в країні газову турбіну. Піонером коксової справи в країні був професор П.Г. Рубін, а професор Л.М. Фортунато розробив спосіб продування томасівського чавуну з високим вмістом кремнію.

Найбільш радикальні зміни в Дніпропетровському гірничому інституті відбулися у 1930 р., коли із його складу виокремилися факультет і відділення, які згідно з наказом ВРНГ СРСР утворили два галузевих вищих навчальних заклади – металургійний та хімічний (пізніше – хіміко-технологічний) інститути. (Принагідно зауважимо, що на матеріальній базі ДГІ або за рахунок його науково-педагогічних кадрів загалом виникло близько двох з половиною десятків самостійних навчальних закладів, науково-дослідних інститутів і лабораторій). ДГІ став готувати інженерні кадри тільки для гірничої промисловості та геолого-розвідувальних робіт. Безумовно, що втрата багатьох кваліфікованих кадрів (хоча ряд професорів і доцентів продовжували працювати в новоутворених вищах) негативно відбилася на організаційній, навчальній і науковій роботі.

Кадрові втрати з названої вище причини за інших умов легше було б пережити, зосередивши зусилля на підготовці гірничих інженерів та геологів. Але політичні репресії, котрі, як відомо, в Україні розпочалися ще в середині 20-х рр. і особливого розмаху досягли в часи «Шахтинської справи» та «Справи СВУ», призвели до негативних наслідків у діяльності Інституту. За десять років (з 1927 р.) змінилося 6 ректорів (В.М. Маковський, Г.А. Шуб, М.І. Волін, Є.І. Черепов, П.І. Герасимов, П.Г. Нестеренко), не говорячи вже про деканів та їх заступників. У 1937-1938 рр. хвиля необґрунтованих політичних репресій призвела до фізичного знищення багатьох студентів, викладачів, видатних вчених (Г.Є. Евреїнов, І.П. Бухінік, С.С. Гембицький, А.Е. Малиновський, А.Є. Гутт), ректора ДГІ П.І. Герасимова.

Третій період в історії НГУ був відносно коротким, але за особливостями діяльності Гірничого інституту він має бути виокремленим. Велика Вітчизняна війна 1941-1945 років для ДГІ розпочалася з мобілізації на фронт сотень студентів, співробітників і викладачів, пристосування організації роботи і дисципліни до воєнних умов. Евакуація Інституту до Свердловська і Караганди, припинення на 2 роки функціонування ДГІ як окремої юридичної особи і «розчинення» його кадрових і матеріальних ресурсів у складі Свердловського гірничого інституту та Карагандинського філіалу Московського гірничого інституту (який очолив ректор ДГІ П.Г. Нестеренко) не призвели до непоправимих наслідків. Викладачі працювали в названих інститутах, займали інженерні посади на підприємствах Наркомкопальмету, підпорядковуючи свою діяльність справі перемоги над ворогом.

Після визволення Дніпропетровська від німецько-фашистської окупації восени 1943 року відновлений ДГІ повернувся до рідного міста, де у вщент зруйнованих приміщеннях розпочав новий період своєї діяльності. Характерними ознаками цього періоду були: поєднання навчальної роботи з відбудовою

власними силами студентів, співробітників і викладачів навчальних корпусів, лабораторій, гуртожитку, жилих приміщень для викладачів, якісні зміни контингенту студентів і викладачів, спрямування наукової діяльності вчених та реальних дипломних проектів випускників на відбудову і розвиток Донбасу, Криворізького і Нікополь-Марганецького рудних басейнів.

У 1951 році в ДГІ виник шахтобудівний факультет. На початок 50-х років припадає завершення будівельних робіт. Зазначимо, що у 1949 р. Гірничий інституту добрими показниками зустрів свій 50-річний ювілей, у зв'язку з чим отримав високу державну нагороду – орден Трудового Червоного Прапора, а багато його співробітників – ордени і медалі.

На 50-70-ті роки припадають такі характерні ознаки діяльності Гірничого інституту, як розширення матеріально-технічної бази, введення нових спеціальностей, збільшення щорічного випуску інженерів, виникнення електротехнічного факультету (1962 р.), відкриття кількох філіалів у промислових центрах, початок впровадження у навчальний процес та науково-дослідну роботу електронної обчислювальної техніки, підпорядкування наукових досліджень проблемі освоєння Західного Донбасу, виникнення (після певного «затишшя») цілого шерегу наукових шкіл.

Своєрідним «перехідним» періодом до нового часу в історії Національного гірничого університету стали 80-ті роки. У 1982 році Гірничий інститут очолив професор (нині – академік НАН України) Геннадій Григорович Півняк, відомий вчений і енергійний організатор з унікальним баченням перспективи розвитку навчального закладу. Але це були дуже суперечливі і важкі роки в історії держави, проблеми якої диктували свої умови діяльності ДГІ.

1991 р., з одного боку, відкрив широку дорогу для розвитку ініціативи вузу, міжнародного співробітництва, впровадження новітньої техніки, поглиблення зв'язку науки з виробництвом, а з іншого – створив цілий ряд труднощів, передусім фінансового характеру, для реалізації зазначених можливостей. Одним із показників зростання значення навчального закладу була зміна його статусу: у 1993 ДГІ став автономним державним закладом IV рівня акредитації та отримав назву – Державна гірничо-академія України; у 1997 році Гірничо-академія стала Національною; у 2002 році Національна гірничо-академія України була перетворена у Національний гірничий університет. Остання назва найбільш точно відповідає багатопрофільності навчального закладу з його 5 факультетами (гірничим, геологорозвідувальним, шахтобудівним, механіко-машинобудівним, юридичним), чотирма інститутами (економіки, електроенергетики, заочно-дистанційної освіти, міжгалузевим інститутом безперервної освіти), екстернатурою, аспірантурою, докторантурою, Інститутом гуманітарних проблем, Українсько-американським лицеем та мережею лінгвістичних центрів.

Сьогодні НГУ – це 10 тисяч студентів тільки денної форми навчання, 11 навчально-лабораторних корпусів, 6 студентських гуртожитків, 3 полігони (геодезичний, буровий і вибуховий), мінералогічний та історичний музеї, 12 філіалів кафедр у різних містах, 2 кафедри цільової підготовки, сучасний спортивно-оздоровчий комплекс, санаторій-профілакторій, комп'ютерний парк у

1000 одиниць, 3 читальних зали багатой книжковим фондом бібліотеки, яка має ще й електронну читальну залу.

На 53 кафедрах працюють 1400 викладачів, з яких 153 професори та 350 доцентів. Університет має у своєму складі ряд академіків та членів-кореспондентів НАН України, міжнародних та галузевих академій, заслужених діячів науки і техніки України, заслужених працівників освіти України. За видатні наукові досягнення 13 вчених НГУ стали лауреатами Державної премії України в галузі науки і техніки (а ректор НГУ Г.Г. Півняк удостоєний такого звання двічі).

При характеристиці сучасного розвитку НГУ цілком зрозумілими і звичними в лексиконі викладачів та студентів є терміни: ринок праці, міжнародне співробітництво, державні науково-технічні програми, розробка концепції розвитку мінерально-сировинної бази та енергетичної стратегії України.

Таким чином, вагомий підсумок 110-річної славної діяльності Національного гірничого університету є підмурівком його наступної історії.